

András Hanga

CSÍKFALVA KÖZSÉG IDENTITÁSFORMÁLÓ SZÉKELY MOTÍVUMAI

Nyárádmente¹ egy 82 km hosszú terület Erdélyben, amely a Maros egyik mellékfolyójáról kapta a nevét. Ez a terület Románia egyik legsűrűbben lakott része – 66 település található a Nyárad völgyében –, egymást érő falvai szoros kapcsolatot teremtenek a térség lakói között. Számos problémát is jelent ez a közvetlenség, legyen szó akár mezőgazdasági, akár vallási indíttatású esetről – a térség legfőbb jövedelemforrása a mezőgazdaság, sokszínűségét többek között a számos vallási felekezet jelenléte is jelzi. A jelen kutatás azonban nem tér ki a teljes Nyárádmente vizsgálatára, hanem Felső-Nyárádmente területére szűkül és egy kisebb, ám annál intenzívebb közösségi életet élő község, Csíkfalva lakóinak nemzeti identitásának megnyilvánulásait igyekszik feltárni. A község településrészei: Búzaháza (Grâușor), Csíkfalva (Vărgata), Jobbágyfalva (Valea), Nyárádszentmárton (Mitrești) és Vadad (Vadu). A kutatás során Csíkfalva, Jobbágyfalva és Nyárádszentmárton településeken készültek fókuszcsoportos és mélyinterjúk, valamint a község életét vizsgáló résztvevő megfigyelések. A társadalom által birtokolt jelentések feltárására, a szimbolikus vizsgálatára különösen alkalmasak az alkalmazott empirikus kutatási módszerek, amelyek a kvalitatív kutatások körébe tartoznak. A kérdések viselkedésre, tárgy- és szimbólumhasználatra, valamint identitásra vonatkoztak. Témája a Csíkfalva községben fellelhető székely/erdélyi/magyar identitást magukban hordozó tárgyak, olyanok, amelyek a nemzeti és a kisebbségi nemzeti öazonosságot hivatottak megtestesíteni. A résztvevő megfigyelés egyrészt a viselkedés közvetlen feltérképezésére, másrészt a viselkedés által az egyén és ezen keresztül a társadalom folyamataira engedett következtetni, segített az egyének nézőpontjából megérteni a társadalmat.

A 2014 nyarán végzett terepmunka alkalmával három korosztállyal készült interjú: tanuló/frissen végzett dolgozó, aktív dolgozó és nyugdíjas. A vizsgálat reprezentatívnak tekinthető, a község demográfiai tényezőit tükrözi az alanyok életkora. Mélyinterjú 12 alannyal valósult meg, a fókuszcsoportos interjún pedig öt 18 és 21 év közötti lány vett részt. A fókuszcsoportos interjú azért vált szükségessé, mert ebben a korosztályban nem kerülhetett sor mélyinterjúra az adatközlők elutasító magatartása miatt, ám így kihasználhatóvá vált a fókuszcsoport interaktivitása, az egymásra való közvetlen reagálás, a reflexivitás. A résztvevő megfigyelés Csíkfalván és Jobbágyfalván 8 napon keresztül tartott, eközben feltérképezésre kerültek a településrészek emlékművei, székelykapui és kopjafái, a lakók érintkezési helyei, csomópontjai, ami elősegítette az ottani életmódba való beilleszkedést. A kutatás és az adatok feldolgozása az alábbi kulcsszavak mentén történt: székely/erdélyi/magyar, identitás, emlékezet, örökségesíthetőség, nosztalgia/újraértelmezés, nemzet/nemzetiség, intézmény/intézményesültség.

¹ Nyárádmente Regionális Webportálja szerint a Nyárádmente Székelyföldhöz tartozik.
<http://nyaradmente.nyarad.ro/nyaradmente-2/> [letöltés: 2015. május 5.]

A kutatást megalapozó elméleti megközelítés az intézményeket és az intézményesültséget tekinti kiindulópontjának, hogy a többségi román nemzeten belül kényszerközösséggé vált kisebbség formálódó nemzeti identitását megragadhatta és leírhatta. Demokratikus politikai körülmények között egy közösség – jelen esetben Csíkfalva község – a jogrendben rögzített határok között önmagát formálhatja, létrehozhatja saját intézményeit, az azokat megtestesítő illetve képviselő tárgyakat, szimbólumokat. Feltételezhető, hogy a vizsgált intézmények a nemzeti elv mentén intézményesültek, ezáltal nemcsak a formális önkormányzati logisztikát (Kántor 2002) testesítik meg (pl. hivatalos ünnepek által), hanem informálisan, a nemzeti identitás kifejezőjévé is válnak, amennyiben a közösség elismeri, magáénak tekinti azokat. Így értelmezhetővé válik egy hősi emlékmű intézményesültsége, az önkormányzat részéről történő hivatalos elismerése (formális tényező) és a kötelező ünnepeken, megemlékezéseken való önkéntes részvétel a közösség tagjai részéről (informális tényező). Az előbb felvázolt esetben – mint majd látni lehet, a többi esetben is – az intézmény képviseli a közösség kulturális emlékezetét, illetve a közösség kulturális emlékezete képviseli az intézményt. Ez a szerencsésnek mondható eset felveti annak a lehetőségét, hogy egy viszonylag kicsi és zárt közösségben bizonyos tárgyak, amelyek az etnikai jellegükön túl már a tágabb kulturális és politikai intézményrendszerből származnak, maguk is intézménnyé, az identitást formáló infrastruktúra részévé válhatnak. A tárgy által reprezentálni szándékolt érték szocializálja a közösség tagjait, és „amennyiben a nemzet az egyik központi érték, ez meg fog jelenni ezekben a struktúrákban is” (Kántor 2002). Max Weber szerint a közös (politikai) cselekvés a feltétele egy nemzet kialakulásának, mert a közös cselekvés által kialakuló kollektív identitás formálja az egyéni identitást is (Max Weber 1992). Ezt tapasztalhatjuk a székelykapuk felállítása, illetve a székely zászló kitűzése kapcsán is. Az így megnyilvánuló társadalomszervező erő kitapintható a közösség jelenlegi identitása és a korábbi állapot közötti különbségben, és a komunitárius politikai filozófiának megfelelően a közösség és a közösséget képviselő intézményrendszer cselekvési szabadsága leginkább „a közösség feltételezett céljainak megvalósításából áll” (Kántor 2002). Ebből következően a közösség egy tagjának cselekvési szabadsága is az intézményrendszer cselekvési szabadságának határaival közel azonos. Csíkfalván, a világháborús áldozatok emlékére állított emlékmű áthelyezése kapcsán a kezdeményező magánember ezeket a határokat feszegette. A közösség a weber-i közös cselekvés során alakítja ki és fogadja el azt a közös vonatkoztatási keretet, amelyben egységüket, identikus összetartozásukat szembe-tűnően demonstrálhatják. Egy kopjafa vagy egy emléktábla kihelyezése, illetve az e körül kialakuló diskurzusok a vonatkoztatási keretet körvonalazzák, de ugyanígy értelmezhető az is, hogy kit tartanak méltónak arra, hogy megemlékezzenek róla. A kezdeményezésüket a közösség intézményrendszerén keresztül tudják artikulálni és a helyi formális képviselettel (önkormányzat), annak támogatásával tudják megvalósítani. Egy Csíkfalva méretű, többnyire a személyes ismeretségen alapuló közösség önmaga identitását formáló tevékenysége ezért kevésbé függ az intézményrendszertől, míg egy „elképzelt közösség” tagjainak nemzetként való megmutatkozása nagymértékben függ a politikai intézményrendszertől, ahogy azt Hroch leírta (Hroch 2000). Az elit felől megfogalmazott, a nemzetre vonatkozó igények támogatására a politikai infrastruktúrán keresztül kerül sor és veszik rá a tömegeket a nemzetépítő program támogatására. A támogatás azonban már csak egy többé-kevésbé kialakult nemzeti identitást magáénak valló tömeg részéről alakulhat ki, és az idáig vezető út a Csíkfalva méretű közösségekben kezdődik. Ha mindezt a kialakuló erdélyi magyar kisebbségi (székely) nemzeti identitásra vonatkoztatjuk, akkor láthatóvá válik a magukat székelynek tartó emberek közös cselekvési kerete, az a közös alap, amiben mint nemzeti motívum jelenik meg a székelykapu, a székely zászló, az iskola, de a vizsgált közösségben már nem tartozik ide például a turul. A közös cselekvési keret egyrészt egyben öndefiníció is, ami tartalmazza a közösség jövőképét, a múlt hangsúlyozása mellett megmutatja, hogy merre, milyen cél felé haladnak, másrészt szimbolikusan és valóságosan is kijelöli a közösség határait is. A közösség határai gyakorla-

tilag egybeesnek az őket képviselő intézmény határaival, a határokon kialakult helyzetek (ld. helységnévtáblák problémája), az így támadt tematizáció alkalmas a közösség-képzésre és így az identitás formálására.

A következőkben a terepmunka adatainak elemzése által megmutatható az a helyi nemzet-építő, társadalomszervező erő, amely a politikai intézményrendszerig eljutva általános nemzet-építő erővé válhat és a politikai infrastruktúra működtetése (logisztikája) által megerősíti azt a közös élményt, hogy az így kialakuló „elképzelt közösségnek” van kialakult nemzeti identitása.

Csíkfalva község identitásformáló székely motívumai

A kutatás a zászlóhasználatra, valamint a székelykapukra vonatkozó, a nemzeti identitást reprezentáló megnyilvánulásokra fókuszált. A kutatói kérdések arra irányultak, hogy miként válnak ezek a tárgyak intézményesülésük során identitásképzővé az adott közösségben, mit gondolnak a közösség tagjai a használatukról, a közösen lakott múlt emlékei hogyan teremtik meg azt a közös vonatkoztatási keretet, amelyben nemzeti identitásuk kifejeződik. Az adatfelvétel során nyilvánvalóvá vált, hogy a közösség tagjai nemzeti identitásukat egyetlen szóval nem tudják kifejezni úgy, hogy kimondják magukra nézve érvényesen valamelyiket: „magyar”, „székely”, „erdélyi”. Emiatt az elemzés során nem is címkézhető nemzeti identitásuk, bár a „magyar” közös nevezőnek tekinthető. Az adatközlők az interjúk során a következőképpen határozták meg önmagukat: „erdélyi magyar”, „székely-magyar”, „nyárádmenti székely”, „nyárádmenti magyar”, „marosszéki székely”, „magyar”.

Zászlóhasználat. A hagyományosnak tekinthető piros-fehér-zöld zászló mellett a kék-arany színű „új” székely zászlónak tulajdonítanak nagy jelentőséget. A Székelyek Nagy Menetelésén (2014 ősze) a székely zászló központi szerepet játszott, a menet közepén a két sorban menetelő emberek közepén vitték a kifeszített zászlót. Az eseményen résztvevő adatközlő (A., 45 éves férfi) így vallott erről: „(...) amilyen hosszú volt a menet, gyakorlatilag olyan hosszú székely zászlót vittünk. (...) érzed, s nem az csak, hogy tömegben vagy és olyankor teljesen átértékeled az egészet, hanem az, hogy része vagy ennek az egésznek. Tehát te, ha fogod azt a zászlót, és, hogyha kiesel mellőle, a te helyed üresen marad. És hogyha netán nem vagyunk olyan sokan, mint amilyen hosszú az a zászló, akkor hol vannak a többiek? Tehát valahol mindenkinek helye kell legyen emellett a zászló mellett (...)”. Egy másik adatközlő (Zs., 25 éves nő) hasonlóképpen beszél: „az biztos, hogy amikor láttam, hogy a község házára ki van tűzve a székely lobogó, hát annyira büszke voltam, s mikor megláttam, hogy le van véve, hát akkor nagyon...”. A hovatarozás jelzésére, az különbözés megmutatására szolgáló szimbólum közösségbeli szerepe, használata a piros-fehér-zöld magyar zászló esetében azonban már nem ilyen egyértelmű. Több interjúalany is elmondta, hogy ezt a zászlót (ideértve a kokárdát is) csak március 15-én lenne alkalom kitűzni, máskor nem, ezért ha a közösség tagjai birtokolnak is székely zászlókat, magyar zászlót nem. A korábban már említett identitás-megnevezési bizonytalanságot K. bácsi (71 éves) kijelentése csak fokozza: „azért teszi ki itt valaki a székely zászlót, hogy magyarnak érezze magát”. Az intézményeket tekintve azonban már más a helyzet, az önkormányzat és a hozzá tartozó infrastruktúra március 15-én kitűzi mindkét zászlót, annak ellenére, hogy a romániai közigazgatásnak és jogrendnek a részei. Mindez úgy értékelhető, hogy elsősorban a képviselt közösség vonatkoztatási kerete helyileg felülírja az állam vonatkoztatási keretét abban az értelemben, hogy a piros-fehér-zöld zászló a magyar állam hivatalos jelképe – el nem vitatva a nemzeti identitást kifejező nemzetépítő szerepét. Ez utóbbiért kerül ki a magyarság nemzeti ünnepén a közintézményekre (ld. K. bácsi). A-val készített interjúból kiderül, hogy a mindössze tizenegynéhány éves „új” székely zászlót tekinti autentikusnak a magyar trikolorral, illetve a hagyományos fekete-vörös székely zászlóval szemben, amiből azt a következtetést lehet levonni, hogy a történelmi Magyarországba beágyazódott fekete-vörös ellenében a trianoni békediktátum által előidézett helyzet

következtében ébredő erdélyi magyar kisebbségi (székely) nemzeti identitást szimbolizáló égszínké mezőben arany csikkal készült „új” lobogót részesíti előnyben, ezzel kifejezve a magyarságon belüli önálló identitását is. Egy (elképzelt) közösséghez tartozás egyben a többi közösségtől való különbözőséget is kifejezi: nemcsak az államalkotó román nemzettől, hanem az összmagyarságtól is. Ezt az elkülönözöttséget erősíti meg D. bácsi (79 éves) mondata: „Magyar zászló kerülne, ha volna valahogy, ahogy ki lehetne tenni, csak biztosan kerülne. Templomokban ki volt téve, de mikor vannak ezek az ünnepek, hogy március 15-e s nem tudommi, vagy ilyen hősök napja vagy nem tudommi, akkor örökké kitűzik a magyar zászlót is az ünnepre, de csak ott, az ünnepi helyen (...) S a magyar zászló is ki van téve s osztán olyan magyar íze-búze van az egész szertartásnak.”

A zászló identitásképző szerepének ellentmondva visszafogottság tapasztalható a székely zászló használatában és ezt a résztvevő megfigyelés is alátámasztja. A terepkutatás időszakában Csikfalva község területén kevés helyen volt látható a közterületről e szimbólum: a közintézményeken és mindössze két magánházon. Az interjúk során ez a hiány úgy fogalmazódott meg, hogy „(...) de kimondottan így nem lobogtatjuk a lobogókat (...) inkább belülről dolgozzuk fel, mint kívülről lengetjük, és lehet, hogy nem is ugyanazt érezzük, mint amit mutatunk...” vagy „a marosszéki székely nem lobogtató típus. A történelem megtanította, hogy lesütötte a fejét, végezte a dolgát és magában ünnepelte a piros-fehér-zöld zászlót, a himnuszt és tartotta a magyarságát”.

Székelykapu. A székelykapu mint kaputípus eredendően más funkciókkal bírt, mint a különbözőséget jelző zászló. A kapu mint birtok- és határjelző a befogadásnak és az útra engedésnek a tárgyaként, a birtokvédelem eszközeként szolgált. Praktikus, mert gazdasági célokat is szolgált (ld. galambdúc), ugyanakkor a gazda egyéniségének és a vele együtt élő népi hagyománynak is megtestesítője. Díszítése – szimbólumrendszere – etnikai háttérű, részletezése meghaladja e tanulmány kereteit. „A székelykapu nem valami székely találmány. Változataival Erdély más vidékein is találkozunk.” (Kós Károly) „Azonban mégis Székelyföldön keletkeztek és terjedtek el, ezzel magyarázható, hogy a fedeles kötött nagykapuk székelykapuként szerepelnek a köztudatban. A mindennapi élet tartozékai, két világ határán állnak, az enyém és a másé közt, a kint és a bent, az otthon és a nagyvilág közt. Tehát ez a szerepe a kapunak...” (D. bácsi fafaragó, az egyik általa készített székelykapuról) A közösség más tagja szerint a székelykapu állítás „divat (...), egy motívum, hogy itt valamikor rendes magyarok laktak s a divat után mentek” (K. bácsi). „A székelykapu hagyománya a székelységnek örökösül maradt ránk (...) ne essenek tévedésbe, mert minden szegény ember székelykaput nem állíttatott” (Gy. bácsi, 84 éves).

Az idézett interjúrészletekből kiolvasható, hogy a székelykapu a korábbi időkben a tehetősebb gazdák „divatja” volt, „rendes magyarok” (nem székelyt említ az adatközlő!) állították, hogy ezzel fejezzék ki egyrészt a társadalmi státuszukat, másrészt nemzeti identitásukat. Ez egybecseng a székelység történelmi múltjával és a társadalmi rétegződéssel (ld. fehérre vagy világoskékre meszelt házak). Trianon után, de különösen a második világháborút követően a népi öntudat ilyenfajta megnyilvánulásait a nemzetépítő román állam igyekezett eltüntetni, a korhadtt, előregedett fakapuk helyére „tartós” vaskapukat biztosított a helybéli elszegényedő lakosság számára. 1989 után azonban a gazdaságilag és identitásában is újraéledő közösség egyre több tagja emelt hagyományos vagy a hagyományokat újragondoló ún. székelykaput, de már nem jellemzően gazdasági helyzetét demonstrálva (ez sem kizárható), hanem identitását, nemzeti hovatartozását demonstrálva. „De a székelykapu az ünnepnapokon és máskor is áll, és ez egy tárgyi bizonyíték a székely eredetnek” (A., 45 éves). „Tehát aki egy ilyen kaput állíttat, abban van egy olyan büszkeség, hogy az a mienk és az csak nálunk van és csak a székelyké s én vállalom, hogy ezt a motívumot, ezt a szimbólumot úgymond én is az udvaromhoz állíttatom. A legbecesebb lehet, a koronája az én portámnak...” (Zs., 25 éves). A kapu így válik az emlékezet irányítójává, a kollektív emlékezetben lévő képzet kulturális

emlékezetbe való beemelésének eszközévé (Nora 1999). Magánházaknál ez egy olyan emlékmű, amely az ősökre emlékeztet, a meghalt, de a családtagok emlékezetében továbbélő emberekre. Az intézmények mezsgyéjére állított székelykapu azonban már sokkal tágabb értelemmel bír, hiszen itt nem konkrét ősökre, hanem úgy általában a „székely nemzethez” tartozókra emlékeztet és egyben kifejezi azt is, hogy aki e kapun belép, az a székely nemzetbe, annak szimbolikus vagy valóságos területére is lép. „És hát persze az intézményeknél szerintem nem is festene jól, tegyük fel egy kovácsolt vaskerítés az iskola előtt, hát hogy nézne ki az az iskola? Mit mutatna a magyar gyerekeknek, milyen példát mutatna? A székelykapu az más! Ha már a gyerek bemegy a székelykapun, már tudja (...), hogy belép egy magyar iskolába, nem egy olyan helyre lép be, ahol esetleg úgymond elnyomják, kitesztítják. Az ő saját világába, az ő nemzetébe lép be”. (Zs., 25 éves) Itt a székelykapu két világ határát jelenti, az ellenséges külvilág és a befogadó otthon közöttit. Az ellenséges külvilág képmutatásra kényszeríthet, a befogadó otthon a biztonságos környezetet biztosítja, ahol a betérő (magyar) önmaga lehet mindenféle külső versengő nemzetépítő politikával szemben (ld. Zs. zászlóhasználatról tett megállapítását). A székelykapu funkciója tehát különbözik a magánházaknál és a közintézményeknél. „... a magánlakásoknál az egyénre szabott motivációk vagy motívumok is megjelenhetnek, a közintézményeknél ez sokkal inkább nincsen jelen.” (A., 45 éves) A kijelentés alátámasztja a székelykapu változó funkcióját, mert magánházaknál a díszítőmotívumok és feliratok a közösségen belüli egyéni világlátást és sorsokat tükrözik, addig az intézmények határán felállított kapuk egy általánosabb, a többség számára elfogadható motívumrendszer kell, hogy használjanak, a közösség egészére, identitásukra építve. Ebben a funkciójukban intézményesültek tekinthetők, szerepüket tekintve alig-alig különböznek a település határában kihelyezett, történelmi megnevezést tartalmazó helységnévtábláktól. A helységnévtábla egyszerűsége azonban ne tévesszen meg senkit, mert az általa kifejezettek, a benne fellelhető szimbolikus legalább annyira fontos, mint a „cifra” és látszólag könnyen felfejthető kapufaragványok. Itt válik nyilvánvalóvá az a korábbi állítás, hogy a képviselt közösség határai gyakorlatilag egybeesnek a közösség intézményeinek határaival és a helységnévtáblákért folytatott küzdelem (ld. Kolozsvár/Cluj Napoca/Klostenburg) korántsem csak a jogrenden belüli esetek értelmezése. K. bácsi fejezi ki kereken: „fontos, hogy a (köz)intézmények elé kerüljön székelykapu, hogy lássák, hogy magyarok vagyunk”.

A terepkutatásból kiemelt két igen hangsúlyos, a nemzeti identitást megtestesítő és formáló tárgy társadalomszervező ereje Csíkfalva község mikrotársadalmában nem kérdőjelezhető meg. Az intézményesülésük azonban két különböző utat jár be, az „új” székely zászló 2004-ben vált a nemzetformáló elit elismerése által nemzeti szimbólummá, a közintézményekre való kitűzése által pedig intézményesültté, bár nem vált a romániai jogrend részévé. Ezen a ponton érdemes elgondolkodni az intézmény fogalmáról és a modern társadalomban betöltött szerepéről. A versengő nemzetépítés küzdelmeinek egyik csomópontja ez a zászló, amit egy nemzet közössége beemelt a nemzeti kánonba – Magyarország közintézményeire is kikerült, éppúgy, mint a romániai magyarság közintézményeire. A Hroch-féle nemzetépítési modellnek megfelelően „fentről lefelé szivárog” e 21. századi, hitelesített művészeti alkotás (Kónya Ádám 2004), aminek a Székely Nemzeti Tanács biztosítja a politikai infrastruktúrát. Ám a székelykapu esetében ez másként tapasztalható, hisz a székelykapu egy funkcionális, gazdasági és helyi társadalmi kommunikációs feladatokat ellátó tárgyból válik többletjelentéssel felruházott identitásformáló tényezővé. De alaposabb kutatómunka után kirajzolódik látszik, hogy a székelykapu az intézményrendszer részévé válik azáltal, hogy iskoláknál, művelődési házaknál, temetőknél stb. jelenik meg, mint a szimbolikus térhasználatban bekövetkező minőségi változás jelzője. E határjelző a magántól a közösségi felé, míg az „új” székely zászló a közösségtől a magán felé mutat. Az elvégzett kutatás arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendszer-váltás utáni nemzetépítő politikákat nem pusztán az elit, az értelmiség etnográfiai gyűjtőmun-

kájának politikai becsatornázása jelenti, hanem a közösségek által birtokolt etnikai jelzővel („népművészeti”) felcímkezett, jelentésbővülésen/módosuláson átesett tárgyak intézményesülése is. A (poszt)modern társadalmak és azon belül is a mikroközösségek tagjai már nem pusztán „elszenvedői” a nemzetépítési folyamatoknak, hanem alakítói is.

IRODALOM

DEUTSCH et.al (1966) *Nation-building*. Atherton Press, New York

HROCH, MIROSLAV (2000) *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában*. In: *Regio* (11. évf.) 3. sz. 3–24.

KÁNTOR ZOLTÁN (2002) *A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek*. In: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Fedinec Csilla (szerk.), Teleki László Alapítvány, Budapest. 117–188.

NORA, PIERRE (1999) *Emlékezet és történelem között*.

http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm [2012. 10. 20. 21:35]

WEBER, MAX (1992) *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. 2/1. k. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.